

Предлог професора Адамеца за унапређење сточарства у Црној Гори из 1895 године

Црна Гора је ријетко имала, чак и током XIX вијека, бар по једну деценију мирнога живота, која би се могле посветити напретку земље и њеном бољем уређењу. Тако су биле тешке и велике борбе с Турском 1852/53, па 1862, па 1875 до 1878, а добрим дијелом и до 1880 године. Отада до 1912 године није било званичног рата, али су малисурске буне 1910 и 1911, као и Подгорички покољ још 1874 године, били за Црну Гору исто тако скопчани са великим материјалним издацима, а и са људским жртвама. Но поред свега тога за тај кратки период од свега три деценије, тј. од 1880 до 1910 године, урађено је прилично, а с обзиром на ондашњу финансиску снагу земље, чак и много на културно-просвјетном и економском преуређењу земље. Нијесу се жалила скромна финансијска средства чак и за довођење онда најпознатијих стручњака са стране, пошто још није било домаћих снага за те важне реформе у земљи. Тако је, између осталих, Д-р Ђорђе Радић, онда познати пољопривредни стручњак, који је 1867 године први од Срба положио докторат филозофије са стручном пољопривредном расправом, од 1874 до 1879 године био у Црној Гори и радио на њеном унапређењу и преуређењу на пољопривредном пољу, а његово је дјело и *Земљодјелска школа на Даниловграду*, основана још 1874 године. Послије одласка Д-ра Радића повремено

су позивани онда најпознатији стручњаци да наставе испитивања и проучавања Црне Горе, па је током љета 1895 г. био у Црној Гори и познати научник Д-р Леополд Адамец, који је тада био професор сточарства и мљекарства на Универзитету у Кракову, а све од 1898 до пензионисања 1934 заузимао је стручну катедру на Вишој економској школи у Бечу¹⁾. Четири године раније, 1891, Адамец је такође проучавао сточарство у једном дијелу Црне Горе, па је 26 августа 1895 поднио књазу Николи доста опширан извјештај о резултатима свога проучавања Црне Горе. Оригинал тога извјештаја и данас се чува у Архивском одјељењу Државног музеја на Цетињу, али како је са многобројном архивском грађом некадашњег Личног архива краља Николе био закопан за вријеме Првог свјетског рата, сав је од влаге прилично изблиједио, а и дјелимично распао. Но цио се текст, ипак може искористити, па мислим да би и данас могао бити

1) Упор. Д-р Ђорђе Радић, *Моја педесетогодишњица књижевног и културног рада на унапређењу српске пољске привреде 1861-1911*, Београд, 1911 стр. 1-32, као и „Хрватску енциклопедију“ књ. I, с. в. Adametz Leopold. Тамо је омањком речено да је Адамец други пут путовао по Црној Гори 1896 године. Адамец је умро 1941 године („Енциклопедија Југославије“ I, 7). Ту није поменут његов пут по Црној Гори 1895 г.

користан читаоцима овога стручног пољопривредног часописа²⁾.

Ваше Височанство!

Поред приложеног мог писменог извјештаја о начину подизања црногорског сточарства, молим најпонижније Ваше Височанство да изволи примити моју најусреднију и најоданију благодарност на добротивом допуштењу, да могу земљу Вашег Височанства слободно пропутовати, као и на свестраној помоћи да ми то путовање испане што боље за руком. Рад мој свршио сам најсавјесније, а најмилија би ми награда за велики мој труд око тога посла била, кад би тај рад постигао највише задовољство Вашег Височанства.

Сједећи извјештај садржава чедне моје предлоге о оним мјерама које би требало предузети, да се домаће сточарство што брже поправи и оплемени. До ових предлога нијесам међутим дошао само сада приликом овог мог путовања кроз Црну Гору. Још године 1891 имао сам срећу да видим западни дио Црне Горе и да га проучим у сточарском погледу, а осим тога бавио сам се потоње четири године још и са тачним испитивањем сјеверо-балканских животињских раса, те све то ми је много помогло да данас могу слободно изићи са овим предлозима пред Ваше Височанство и донијети их као зрели плод мог вишегодишњег свестраног проучавања тог питања.

Ради лакшег прегледа и бољег разумијевања изradio сам понаособ извјештај о свакој врсти домаће животиње, али најглавнију

2) Текст Адамецовог извјештаја, без сароводног писма књазу Николи, објавио је по своме преводу Филип Јерговић, ондашњи управитељ Земљодјелске школе у Подгорици, који је са Адамецом путовао кроз Црну Гору током 1895 године. Сада објављени Адамецов извјештај књазу Николи и извјештај Владу, који је објавио Јерговић, скоро су изостали, али стварне практичне користи од објављеног Јерговићевог текста данас нема, јер се „Годишњи извјештај о Књ. Црног. Земљодјелској школи у Подгорици за школску 1894/96 годину“ (Цетиње 1896, стр. 21—30) тешко може наћи и у нашим већим научним библиотекама.

сам пажњу обратио говедарству, јер оно изискује највише поправке.

Prof. Dr L. Adametz

I Говедарство

Говедарство у Црној Гори, како сам га проучио дијелом сада а дијелом године 1891, приликом мог борављења овђе, представља у цијелој држави сасвим једнолики карактер и показује јасно да црногорско говече припада једној те истој раси. То је она иста раса која долази и у сусједним балканским државама и коју сам ја у своје вријеме, на основу потанког испитивања, означио као »brachyceros« — расу. Сасвим тачно могао сам доказати, на основу анатомског испитивања, да и црногорско говедо припада тој раси, кад сам у год. 1894 добио од г. Јерговића одавде неколико говеђих лубања.

У земљи постоји додуше велика разлика у величини појединог говечета, али то је лако разумјети кад се узме у обзир од коликог су уплива животни услови, а особито храна, по тјелесно развиће стоке. Поради тога и не можемо се чудити, да је на пр. говече у сјеверо-источним крајевима Књажевине, који обилују добрим — и бујним ливадама, много веће и напредније него оно у другим крајевима, у којијема су те животне околности, као на пр. око Подгорице, много неповољније.

Сравнимо ли црногорско говече са оним из средње Јевропе, опазимо особито двије разлике. Прво, наћи ћемо да је црногорско говече много мање и лакше, а друго да је и на млијеку много слабије. Ова разлика још више упада у очи кад се сјетимо, да се и у средњој Јевропи налази много сојева исте ове »brachyceros« — расе, којој припада и црногорско говече, али ипак ти средње-јевропски сојеви поменути »brachyceros«- расе виши су и бољи на млијеку од црногорског говечета.

Из поменутих разлога лако је разумјети колико је оправдано настојање високе Књажевско-црногорске владе да се домаће гове-

дарство штогод поправи, а то показује још и та околност, што се је покорно потписаном са истог високог мјеста добродушно допуштало, да може Црном Гором пропутовати ради проучавања тог врло важног питања.

Кад се хоће да се сточарство у земљи поправи помоћу укрштавања са којом страном бољом расом — који пут је обично много лакши и бржи но поправљање у сопственој крви — онда успјех зависи највише од тога, да ли се је за ту цијељ одабрала права и подесна културна раса. Не само да се при томе треба пазити да се у земљу донесена културна раса добро његује и држи и да јој је клима и храна, колико је више могуће, једнака са оном дома, већ као најглавнију тачку треба сматрати ону, да се одабере баш она раса која ће се у туђој земљи најбоље подударати са домаћом расом. У том погледу не би се смио из оне главне четири расе, на које се обично по својим великим анатомским разликама дијели цијело говедарство, у Црну Гору довести ниједан други културни говећи сој, нао само онај који спада и опет у »brachyceros« - расу, јер и црногорско је говече — како сам већ прије тачно доказао — један примитивни огранак од те исте расе. А да парење говечета из двије неједнаке расе не може бити корисно разумјие се већ само собом, јер како могу двије тјелесно сасвим неједнаке животиње дати сасвим једнаки и једнолики приплод. А најбољи доказ за то јест и та околност, што се у таквом случају најчешће појављује »атавизмус“, тј. после неколико година прометну се обично домаћи криштанци и опет у стару неваљалу домаћу расу.

Али и велика би и опет погрешка била да се за оплеменавање домаћег говечета употријеби онакав сој из »brachyceros« - расе, који је већ сам по себи најсавршенције и најплеменитије развијен. Такви сојеви, који су настали брижљивим и дуготрајним његовањем, имају, жали боже, поред својих добрих особина уопште туману, да су сасвим њежног и сла-

бо одољивог састава, који би се онда посугурно пренио и на домаћу сустримчад што би, наравно, од велике штете било. Напротив, у предлежећем питању требало би се обазрети само на оне сојеје из »brachyceros« - расе који још само собом нијесу много оплемењени и који су поради не баш особито њежног и брижљивог његовања и држања јаког и здравог састава, јер сами они ће лако и без штете поднијети сваку промјену климе, а посугурно ће и најлакше пренијети своје добре особине на њихову сустримчад.

На основу сасвим објективног и савјесно промишљеног разматрања предложио бих за оплеменавање црногорског говечета следећа два соја из »brachyceros« - расе, који су и на млијеку и својом величином бољи од домаћег и који би у том обзиру много унливисали на поправљање домаћег соја. Та два соја била би:

I Горњо-ниталски сој,

II Монтафунерски сој.

Оба ова соја су у Тиролеким Алпама.

Говеда од оба ова соја, поред тога што по својој боји и тјелесном саставу у неколико приличне домаћем говечету (а особито монтафунерски сој), ипак су од овог вишиа и крупнија, а и на млијеку су много боља од црногорског говечета (годишње давају при слабом храњењу око 1.400 до 2.000 лит. млијека) и брже се од овог развијају и расту. Пошто црногорски сточари траже од говечета да је и на млијеку добро, а и да су им и волони јаки и крупни, то за ту сврху и при постојећим околностима бољег и способнијег говећег соја не бих нашао од ова поменути два.

Корисне врлине од оба ова соја биле би дакле — да их још једном поменем — следеће:

1) млијека би се добивало сразмјерно више још и при доста слабом храњењу стоке,

2) добри и јаки волони,

3) здрав и јак тјелесни састав,

4) не превелике разлике у величини између њих и домаћег црногорског говечета,

5) сразмјерно још доста ниска цијена, за коју се ови сојеви у њиховој земљи купити могу,

6) бикови од оба ова соја лако би се наћи и добавити могли, пошто су раширени на ванредно велики простор, а особито горњо-инталски сој.

Још ми је напоменути и особито се усуђујем нагласити, да оба та соја не припадају оним најплеменитијум сојевима »brachyceros«-расе, који су вјештином и његом љуцком до савршенства доћерани, а то је једна околност, на коју — како сам прије поменуо — треба особито pazити.

Од велике користи за сигуран успјех са тим сојевима било би и то, што одрасле краве једног и другог соја не бивају теже од 350 до 450 кила, а и бикови нијесу онолико громорадни и тешки, колико могу бити друга културна говеда, а то је врло важна ствар, јер народ узмиче од превеликих бикова, пошто би се слабије краве испод њих сломиле, или изјаловиле или тешко телиле, те усљед тога често и угинуле.

Ако би се хтјело евентуално добавити овамо оба ова соја те сам их препоручио, ваљало би особито pazити да купљени бикови потијечу одиста из њихове домовине и да су само ту и једино на планинама одњеговани, јер само у том случају биће потпуно здрави и најлакше ће се прилагодити овдашњој клими. Говеда истог соја, која су изван њихове домовине одњегована или искључиво или бар већим дијелом у штали држана, немају, поради свог њежнијег састава, за предлежећу сврху никакве вриједности.

Што једанак препоручујем за оплемењивање црногорског говечета два соја то не смета ништа, јер монтафунерски и горњо-инталски сој тако су близу једна другоме, да се са успјехом и међусобно укрштавати могу. Мала разлика што између њих постоји састоји се на пр. у томе, што су монтафунерска говеда тамније боје, а горњо-инталска сиве и зелене, надаће што су прва још јачег састава него потоња, усљед чега су боља за добивање јаким во-

лова, дочим су горњо-инталска говеда опет боља на млијеку од монтафунерских. Из овог се лако извести може, како би се бикови од оба ова соја по држави најједлиходније размјестити могли. Наиме, у оним крајевима Црне Горе који обилују са доста хране и ће народ тражи млијечније краве, тамо би ваљало намјестити горњо-инталске бикове. Напротив онђе ће је храна слабија или ће народ полаже већу важност на устрајне и јаке волове, тамо би требали монтафунерски бикови.

Нема сумње да ће се ваљаном употребом савјесно одабраних бикова из оба ова соја добити временом у држави таква сустримчад, која ће бити од прилике сва подједнака, која ће се бојом мало разликовати од садашњег неоплемењеног говечета, али која ће бити крупнија, тјелесно правилније развијена, млијечнија и за расплод и осталу употребу раније зрела.

Овај начин поправљања домаће стоке помоћу укрштавања са којом страном расом не само да је најсигурнији, већ и најбржи је и најлакши. Поправљање стоке пак потребито је по сваки начин онђе, ће се мијењају народно-привредни одношаји. То је искуство познато већ одавна, а и прослављени учитељ сточарства Сетегаст рекао је: „Свака промјена у домаћем газдинству једне државе проузрокује обично и промјену расе од оне домаће животиње, која се у тој држави гаји“. Црна Гора налази се сада усљед бољих комуникација у земљи, усљед свакодневне настојања за напреднијом и кориснијом земљорадњом, усљед бољих одношаја за извоз домаћих производа већ у таквој промјени свог домаћег газдинства, па стога је и потпуно оправдано свако настојање високе владе да у земљи поправи домаће сточарство, како не би у општем државном напредовању ни ово на старом степену заостало, а и ту се, ето, и опет обистињује горе поменута ријеч професора Сетегаста.

Да би се, пак, употребом страних бикова, започето оплемењивање домаћег говечета трајно и корисно

одржало, usuђuje се покорно потписани напоменути још следеће тачке, које стоје унеколико у тијесној вези са подизањем сточарства:

1) бикове, који би се у земљи добивали помоћу укрштавања домаће стоке са страном, требало би нарочита комисија да претражи, па да види да ли су за расплод способни и ваљани, те ако нијесу, да их од тог посла безусловно искључи,

2) за расплод одабране полукрвне бикове требало би повјерити угледнијим и за говедарство узетим особама, а за издржавање бикова дати им малу помоћ,

3) строго наредити колико пута се дневно и годишње бик за парење употријебити смије,

4) кад би се случајно повисе крава за парење до бика доћерало, овластити посједника бика да може слабије краве одбити, јер од њихових ће и слаби подмладак бити,

5) приређивање малих окружних изложба сваковрне домаће стоке, на којима би се особито заслужни сточари малим новчаним наградама одликовали,

6) упозорити сточаре да оне бикове те нијесу за расплод ваљани што раније уштроје, јер ће им воље усљед тога брже расти и боље напредовати,

7) забранити или бар ограничити заједничко ћерање на пашу бикова и крава,

8) да се избјегне штетно спаривање међусобно сродних животиња, требало би и доцније додати каткад и опет којег оригиналног бика,

9) правилно храњење и његовање говечета уопште, а особито бикова (подавање овса),

10) гајење биљака за исхрану стоке, и то: а) ђетелине (првене и лутерке), б) сијање биљке *Melilotus albus* на кршевитим и сувим мјестима,

11) потпомагање изважења говеди,

12) устројење мале постаје за сточарство у мјесту које лежи од прилике у средишту државе и која би имала ту главну задаћу да од чисто оригиналних горњо-

инталских и монтафунских говеди производи чистокрвни подмладак, а особито бикове који би у земљи потребити били за оплемењивање домаће стоке. Сувише у тој постаји поучавао би се народ о правилном храњењу, његовању и поступању са стоком. Подмладак који би се у тој постаји произвео могао би се у земљи продати, а од добивеног новца могао би се временом и опет добавити који чистокрвни оригинални бик, да се предупреди парење у ближњем сродству, које је увијек од велике штете.

II Овчарство

Све овце те се налазе у Црној Гори, иако се међусобно разликују својом крупноћом и вуном, ипак припадају све једној те истој овчијој раси, која је раширена не само по цијелом Балкану, већ и по Карпатима.

Црногорски сточар тражи од овце да му дава доста млијека, и доста вуне и доста меса, а сувише да је здравог и издржљивог састава.

Ако потање испитамо све овце што су раширене по разним крајевима Црне Горе, опазићемо односно спољашности велику разлику, али та разлика потијече искључиво само од климе и од паше, коју овце у дотичном крају налазе. Стога су на пр. шаранске, пивске и васојевичке овце веће, крупније и млијечније од оних у жупним крајевима, јер оне пасу на богатим пасиштима, дочим ове у том погледу много оскудијевају.

Односно оне три користи које црногорски сточар од своје овце тражи, нашао сам црногорске овце овако:

а) односно вуне

Вуна црногорских оваца јест мјешовита, т. ј. она је састављена из дугих острих длака и кратког руна. Колико сам вуне видио дијелом на пазару, а дијелом на разним овцама, могу слободно рећи да је она кратка руда вуна на васојевичким овцама најбоља. Та вуна је већ доста фина, кратка, густо сабијена и доста свијетла. Она служи највише за домаћу ин-

дустрију, али пошто поради своје финоће није толико тешка, колико друге простије вуне, а трговци опет не чине никакове разлике у цијени између финије и простије вуне, то се народ не отима толико за њом, већ радије држи своју овцу са простијом али саразмјерно тежом вуном.

Вуна од свију осталих оваца, што сам сада видио, сва је скоро више или мање једнака. Једини изузетак опазео сам на шаранским овцама, које не само што имају бољу и финију вуну, већ им је она и толико густа и збијена, да се од такове једне овце вазда добије више вуне но од икоје друге. Најострију и најдебљу вуну, скоро без икаквог сјаја, нашао сам на Кучком Кому у једном крду које је било укрштано са арбанашким овновима (из Климената), али та вуна много је тешка, па ју зато Кучи предпостављају домаћој, акопрем јој је права вриједност сасвим мала.

Иако је, као што смо виђели, вуна црногорских оваца средње квалитете, те ни издалека не приличи на пр. меринској вуни, то ипак не постоји у земљи никаква потреба да се укрштавањем са страном којом овцом поради штогод на добивању финије вуне, јер то би било само на штету млијека или можда и меса. А то би било још и с те стране рђаво, па и да је вуна најфинија, што јој је цијена усљед јужноамеричке и аустралиске конкуренције толико ниска, да би једино од тога врло слаба корист била. Поред тога треба још и то имати на памети, да овца са финијом вуном вазда мање вуне дава но она са простијом. Из свега тога слиједи, да нема никаквог разлога да се помоћу укрштавања узнастоји вуну црногорских оваца учинити финијом. Али само би се то могло у обзир узети, да би се ваљаним избором приплодних грла у сопственој крви могло постићи сабијеније руно, усљед че-

га би се, наравно, од поједине овце добило више вуне но досад.

б) односно млијека

Количина млијека што ју црногорске овце давају може се узети као средња. Али кад се сјетимо како се хране црногорске овце особито зими, а како се кад-када догађа да су и планинске паше љети, усљед велике суше, доста слабе, то се онда мора признати, да домаће овце у овим приликама односно млијека не стоје баш на сасвим ниском степену. И ту видимо оне овце које имају бољу пашу и боље и више млијека давају од оних које се уопште слабо хране. Лако би се могло помислити да би ваљало ту средњу количину млијека штогод подићи, и то путем укрштавања са којом на млијеку бољом расом (на пр. са фризијском расом), али то би била велика погрешка, јер: 1) фризијске овце, као уопште све млијечније овце, траже богату и бујну пашу, 2) што су ове овце јако осјетљиве на свакој и најмањој промјени, усљед чега врло лако оболе и угину, а тако би ту слабост свог организма лако пренијети могле на полукрвну своју сустримчад, 3) фризијска би овца усљед свог уског и угластог пораста поред високих и танких ногу упливисала неповољно на месо, јер њена сустримчад била би слабија и мање тешка од домаћих оваца.

Кад би се хтјело поправити домаћу овцу односно вишег подовања млијека, то би једино требало учинити поправљањем у сопственој крви, т. ј. спаривањем одабраних млијечнијих домаћих грла. Правилно храњење и рационална мужња усавршила би онда још корист од таквог спаривања.

в) односно меса

Као што су на млијеку, тако су и на месу црногорске овце доста добре, а особито онуда ће се, усљед бољег храњења, крупније и више овце налазе, као што је то, на пр., на шаранским, пивским и васојевљичким овцама. Кад би се случајно хтјело постићи да црно-

горска овца раније израсте и да се још боље угодити даде, а то би се онда лакше, брже и сигурније постигло бољим и интензивнијим храњењем и држањем оваца (а особито јагњаци), но укрштавањем са вјежним и за ове земљишне околности неподесним енглеским овцама, чији би подмладак, и не гледајући на то што би био слабијег састава, одмах се прометнуо, ако се не би и опет пазило на горе поменуто боље храњење и држање оваца уопште.

Уводити, дакле, туђу коју овчију расу у земљу поради поправљања меса не би било из практичних разлога упутно, кад се већ у земљи налази тако лијепи материјал, који се са мало воље лако до највишег савршенства у том правцу доћерати може.

III Коњарство

Услови за гајење коња у Црној Гори нијесу баш особито повољни, па би стога било и за сада безкорисно употребити повећа средства за подизање коњарства. Узевши међутим у обзир да земаљске потребе изискују јаке и издржљиве коње, који су у стању терете носити по врлетним и кршевитим путовима, могао бих препоручити само једну расу којом би се одиета успјешно поправило домаће коњарства, а та би била такозвана хузулка раса из источне Галиције. Покорно потписани видио је у Босни и Херцеговини производе укрштања те расе са домаћим кобилама, а пошто је црногорски коњ сасвим једнак са оним из Босне, то би без сумње то укрштавање дало и овђе одличан успјех. Жали боже, нема хатова од те хузулске расе много, па су им стога и цијене доста велике, јер их се ванредно много тражи.

IV Свињарство

По мишљењу покорно потписаног биће свињче у Црној Гори сасвим једнако са оним у Босни и Херцеговини и Мађарској, које се тамо „пшиска“-расом зове. То је саразмјерно доста мала и прилично доцкан зрела раса, коју би

одиета требало поправити. Но пошто ни клима, ни животни услови не одговарају племенитој, али јако осјетљивој енглеској раси, то би, по мом мишљењу, за поправљање домаћег свињчета најбоља била такозвана мађарска „манталица“-раса, која је доста јаког састава, на непогодама доста устрајна и саразмјерно и доста плодна.

V Козарство

Не може се тајити да је држање коза у великој множини у једном планинском крају од велике опасности за оно земљиште, али и потпуна забрана држања коза, које су једино у стању да пасу на оним положајима, ће ниједна врста друге стоке не може ни доспјети, била би за народно благостање од великих штетних последица. Најбоље би се, по мом мишљењу, томе доскочило, кад би се држање коза на најмању мјеру svelo, а то би се могло постићи на пр. тиме, да се повиси дација на поједину козју главу. Услед тога не би се козарство много повријело, а држали би је само онуда, ће си друге домаће животиње не би могле наћи довољно хране.

Под тим условима јасно је да подизање козарства нема оног значаја као за друге домаће животиње, но би требало само пазити да се одрже оне козе, које су на млијеку сасвим добре, а то би се постигло поправљањем у чистој крви, т. ј. требало би за спаривање одабирати само она мушка и женска грла за које се зна да су добре на млијеку или да потијечу од такве фамилије.

Да се за оплемењивање у земљу доведу какове стране као млијечне врло добро познате козе (као на пр. бијеле, велике, шуте швајцарске козе), покорно потписани не би могао препоручити, јер онајприје те козе врло су деликатне, а за тијем су научене да пасу траву, а и иначе околности у земљи не би јој се подудариле, те би се, без сумње, у кратко вријеме опазно неуспјех. Никшић, 26 августа 1895.

Prof. Dr L. Adametz

У вези горњих Адамецових предлога биће корисно напоменути да је и прираст стоке у Црној Гори зависио често од рата, од годишњих климатских прилика, а и од честих сточних зараза. Тако је током само једне слабе године, која је имала и јаку зиму, од 45.000 грла ситне стоке у Вањанима угинуло око 10.000 грла.¹⁾ Када су били ратови, онда је, наравно, број стоке брзо опадао. Из очуванних архивских докумената може се, на примјер, утврдити да је само током 1914 године, у Првом свјетском рату, било реквирирано за исхрану војске 201.208 брва

	1863 г.
1) брва (оваца и коза)	257.720
2) говеди	38.949
3) свиња	5.909
4) коња (коњи, мазге и магарад)	2.314

Статистика за 1863 годину није потпуна, јер су њеном састављачу недостајали подаци само за шест капетнија.²⁾ Велики пораст стоке за 1880 годину³⁾ долази дјелимично отуда што је иза ратова 1876-78 Црна Гора прилично проширила своју територију, те би тај број био много већи да није било тога дугога и тешкога рата. Кратки мирни период од Берлинског конгреса врло брзо се осјетио и на порасту стоке у Црној Гори, јер је 1884 године било у земљи 768.000 брва, 140.000 говеди и 18.000 коња.⁴⁾ Огромна разлика између тих

1) П. Ровински Црна Гора том II дио 1, Петровград 1897 (691).

2) Ницифор Душић, Књижевни радови књ. III, Београд 1893, 159 и Историјски записи X/2, 1954, 421-422 (Ристо Драгићевић, Прилози економској историји Црне Горе).

3) П. Ровински, поменуто дјело (690).

4) П. Ровинским сп. дјело, 691. — Адамец у своме предлогу изрично предлаже да би било корисно „кад би се држање коза на најмању мјеру svelo“. Њихова штетност за шуме чак је једно читаво братство у предграђу Цетиња још 1865 приморало, те су донијели заједничку одлуку да за десет година ниједан не држи козе, да

(оваца и коза) и 36.619 говеди. Како су ратови били чести, а од 1875 године па даље издржавала је Црна Гора и неколике десетине хиљада избјеглица са турске територије, као што је то чинила и ранијих устанака и ратова, није могло бити никаквог „закона“ или „плана“ о редовном прираштају стоке у земљи. Да су, пак, предлози професора Адамеца били веома корисни и неопходно нужни за економски напредак Црне Горе, то се може видјети и из ових неколико статистичких података о стоци у Црној Гори:

	1880 г.	1895 г.	1914 г.
530.000	871.729	634.517	
70.000	91.570	257.482	
21.000	15.257	19.342	
10.000	46.515	41.148	

цифара и оних из 1895 са онима из 1914 године опет је сигурно везана за балканске ратове, када је велик број стоке утрошен за издржавање црногорске војске, која је бројила близу 40.000 војника. Стока је често страдала и од разних заразних болести. Из архивских докумената види се, на примјер, да је током 1913 и до почетка мјесеца маја 1914 г. у Пљевалској области угинуло скоро 50% стоке од метиља. Пошто се Црна Гора у балканским ратовима скоро удвостручила и територијално и по броју становника, онда је разлика између 1895 и 1914 године, у погледу броја брва, доиста поразна.

Ристо Ј. Драгићевић

би могли „подњивити своју гору“ (Записи XX, 184-185). О стоци је у то вријеме мислио чак и ондашњи министар војни, војвода Пламенац, који је почетком августа 1889 године наредио командантима бригада, да преко војних старјешина нареду „да се што више листа посјече“, јер у неким крајевима Црне Горе „није се родило траве ове године, по ће људи претрпјети велику муку без сијена“ (Записи XX, 314-315).